

Павликівська Н. М. Неофіційний антропонімікон роману «Холодний Яр» // Актуальні проблеми філології і перекладознавства: Зб. наук. праць / Гол. ред.. М. Скиба, відп. За випуск М. М. Торчинський.- Хмельницький : ХмДЦНП, 2016.- Вип. 10. Т. 2.- С. 251-255.

УДК 81'373.22

Павликівська Н.М.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
e-mail:Pavlikivska@i.ua

НЕОФІЦІЙНИЙ АНТРОПОНІМІКОН РОМАНУ ЮРІЯ ГОРЛІС-ГОРСЬКОГО «ХОЛОДНИЙ ЯР»

У статті йдеться про громадсько-політичну псевдонімію, зокрема героїв документального роману Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр». З'ясовано особливості, умови, мету, способи надання та використання псевдонімів. Установлено їхні функціональні можливості та інформативний потенціал. Проаналізовано основні способи номінації, що діють у політичній псевдонімії українських повстанців 20-х років ХХ століття.

Ключові слова: *пропріальна лексика, псевдонім, спосіб номінації, функції, інформативність.*

Важливе місце в антропонімічній системі національної мови посідають псевдоніми як різновид власних найменувань людей.

Псевдонім (від гр. pseudonymos) – різновид антропоніма, приbrane (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, журналісти, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою політичної, юридичної конспірації та через різні причини суб'єктивного, особистісного характеру.

Зміст поняття *псевдонім* сформувався ще в античному світі. Алотріоніми (аноніми) використовувано у Візантії. Відомими й досить популярними стали псевдоніми в епоху Відродження, особливо, коли поширилося друковане слово. Дуже багато їх було в другій половині XVIII століття у Франції. В Україні псевдоніми з'явилися в XVI столітті, а використання їх помітно позвужилося у XVII столітті в період визвольних рухів українського народу. Псевдонімія в Україні особливо поширилася у зв'язку з суспільно-політичними умовами XX століття. Цьому сприяли революційні рухи доби Української Держави та Української Народної Республіки, Друга світова війна, національно-визвольні змагання 30–50 років.

Псевдоніми як мовне явище зацікавили вітчизняних (П. П. Чучка, В. В. Німчук, М. П. Лесюк, О. В. Петрова, Н. М. Павликівська) та інших слов'янських (О. В. Суперанська, Г. В. Сулова, Т. І. Суркова, В. А. Никонов, С. Вархол) лінгвістів. Вони порушили питання лінгвістичного статусу, призначення та функцій псевдоніма, структури класу псевдонімів, особливостей псевдонімної номінації тощо.

Детальне структурування антропонімного простору української мови в цілому і псевдонімів зокрема з позицій співвідношення власних особових назв з їхніми денотатами зробив М. М. Торчинський. Автор цієї розвідки структурував псевдоніми відповідно до їх носіїв: політик-псевдоніми, міліті-псевдоніми, логос-псевдоніми, спорт-псевдоніми, клерикал-псевдоніми та ін.[8, с. 148].

Дослідниками української політичної псевдонімії, зокрема членів Організації Українських Націоналістів та учасників Української Повстанської Армії, є М. П. Лесюк, В. В. Німчук.

Псевдоніми тих членів УПА, що воювали на теренах Прикарпаття, тобто колишньої Станіславської області, або були вихідцями з прикарпатських сіл, а також псевдоніми старшин УПА, провідних членів ОУН, членів УГВР, поданих П. Р. Содолем, представлені М. П. Лесюком у статтях «Псевда вояків Української Повстанської Армії» (1999); «Неофіційний антропонімікон УПА» (2002) та ін. Автор статей акцентує увагу на таких важливих питаннях, як фактори, що

відіграли роль при виборі і наданні псевдоніма (освіта, походження, соціальний стан, родинні традиції тощо), семантична структура, шляхи виникнення та походження псевдонімів. За М. П. Лесюком, « псевдонім – це неофіційна конотативна назва особи, яка відображає якусь певну її характерну ознаку, несе інформаційне та емоційне навантаження і відома певному колу осіб» [4, с. 179].

Про псевдонімію оунівців писав В. В. Німчук, обстеживши псевдонімікон ОУН-УПА збірника «Сколівщина» (1996). Дослідник висловлює думку, що не всі псевдоніми самоназви, а відтак – характеристики осіб із позитивного боку. У підпільних політичних організаціях псевдонімами стають не тільки самоназви, а й антропоніми, які тій чи іншій особі дають люди з її оточення. Тому промовисті псевдоніми трапляються, але вони не бажані, бо за ними носіїв можуть пізнати і викрити. Основна причина, що спонукає людину тимчасово або назавжди брати нове ім'я – це прагнення особи уникнути відповідальності за свої вчинки та висловлені думки, конкретно – бажання сховатися за псевдонім від переслідувачів, ворогів, властей (влади) і т. д. А виконує псевдонім свою функцію, поки він знаний вузькому колу довірених людей. Коли ж стає відомим непосвяченим у таємницю, то відповідна особа змушена прибирати нове ім'я [5, с. 31].

Важливим для зіставлення політичної псевдонімії є дослідження польської партизанської псевдонімії С. Вархола «Nazewnictwo partyzanckie okregu Biala Rodlaska w latach 1939–1944», 1987. У цілому українська і польська партизанська псевдонімія позначена багатьма спільними рисами, ґрунтується загалом на всеслов'янській літературно-мовній основі. Однак простежуються національні особливості, зокрема в лексемах, підданих псевдонімізації.

Неофіційні антропонімікони українських повстанців періоду 20-х років; учасників національно-визвольних змагань – ОУН та УПА; радянських підпільників і партизанів Другої світової війни дослідила Н. М. Павликівська («Словник псевдонімів ОУН-УПА» (2007), « Питання української псевдонімії ХХ століття» (2009)). Вивчено способи номінації, чинні в системі громадсько-

політичної псевдонімії минулого століття, визначено ступінь їхньої продуктивності, проаналізовано засоби формування псевдонімів, з'ясовано їхню структурну організацію, здійснено семантико-мотиваційний аналіз, а також порівняльно-зіставний аналіз політичних псевдонімів різних соціальних груп. Однак на детальніше вивчення претендує псевдонімія 20-х років ХХ століття, зокрема учасників збройної боротьби за Українську державу під жовто-блакитним прапором УНР та чорним прапором Холодного Яру. Саме це зумовило **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті – дослідити псевдонімікон героїв документального роману «Холодний Яр» як окремий клас власних назв.

Об'єкт дослідження становлять вторинні назви героїв документального роману «Холодний Яр».

В історичних працях і публікаціях про український повстанський рух в Україні 1918–1922 і пізніших років замовчується або ж знеславлюється перед населенням і чужим світом як «бандитизм», а учасники цього руху як «бандити», які ніби не мали будь-яких ідейних, соціальних чи політичних мотивів. Спершу обмежений соціальним спрямуванням й анархістським характером, повстанський рух в Україні набирав поступово все більше національного змісту й оформлення у виразну політичну визвольну боротьбу українського народу [3, с. 2117–2121].

Джерелами пошуку істини про визвольні змагання, про українських героїв стали документальні матеріали українських істориків, громадських діячів, колишніх учасників повстанського руху, письменників. Зокрема, такою книгою став документальний роман Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр» (2006). Книга розповідає про збройну боротьбу за Українську державу під жовто-блакитним прапором Холодного Яру. Події відбуваються на теренах сучасних Черкаської, Кіровоградської та Вінницької областей, у Києві, Полтаві й на території Польщі.

У цих матеріалах добре відбита псевдонімія українських повстанців періоду 20-х років ХХ століття. Незаперечним став той факт, що псевдоніми

або псевдо активно використовувалися останніми захисниками державності УНР – польовими командирами, отаманами, сотниками: «...не секрет, що українські підпільники, щоб заплутати чекістів, мали по кілька вигаданих імен. Наприклад, Кость Пестушко, очоливши Степову дивізію, взяв собі псевдо Степовий, а згодом змінив його на Блакитний. Напевне, не один читач чи дослідник вважав, що це різні люди – Пестушко, Степовий і Блакитний – хоч була це одна людина [2, с. 8].

У системі найменувань українських повстанців 20-х років ХХ століття діяли різні способи номінації, зокрема використання готових номінаційних одиниць, спосіб деривації, спосіб видозміни та модифікації справжнього іменування носія.

Вторинні найменування героїв роману Холодний Яр переважно формувалися шляхом онімізації апелювальної та трансонімізації пропріальної лексики. В основній більшості такі найменування є первинними, оскільки були перенесені на денотата уже в готовому вигляді. Це семантичне переосмислення, тобто перенесення уже готової лексеми на людину для її назви. Трансонімізація пропріальної лексики передбачає **відантропоніміїні похідні**:

Залізник – Городянин-Лісовський Юрій Юрійович (військовий діяч, старшина 2-го Запорозького полку 1-ї Запорозької дивізії Армії УНР (1919–поч. 1920; організатор українського підпілля на Поділлі (1922–1924));

Гонта – Павло Гайдученко (голова Козачої Ради Правобережної України, створеної у Білій Церкві у вересні 1921 року); Юрій Тютюнник (командир Української повстанської армії Другого зимового походу (листопад 1921); військове звання – Генерального штабу генерал-хорунжий Армії УНР);

Мамай – Щириця Яків Опанасович (член партії соціалістів-революціонерів; учителював; проводив лінію на позбавлення всіх росіян права вчителювати в Україні. *Мамай* – прізвище матері і водночас повстанський псевдонім);

Морозенко – Литвиненко Іван Данилович (військовий діяч, командир 2-ї бригади Запорізької стрілецької дивізії Армії УНР);

Голий – Бабенко Трохим Іванович (повст. отаман; пор. *Голий Гнат* – один з керівників гайдамацького руху на Правобережній Україні).

Отже, серед власних назв, що зазнали трансонімізації, популярними були псевдоніми патріотичного змісту, прибрані на честь відомих українських політичних і військових діячів.

Відапелятивні похідні у повстанській псевдонімії представлені лексемами з різним змістовим наповненням. Вони відображають природно-географічні особливості рідного краю, реалії національної культури, специфіку національного світосприймання тощо:

Кібець, Кібчик – Бондаренко Микола (повстанський отаман; пор. *кібець* – хижий корисний птах родини соколових; *кібчик* – зменш. до *кібець* [7, с. 348]);

Орел – Гальчевський (Гольчевський) Яків (повст. отаман, полковник Армії УНР, начальник штабу Північної повстанської групи);

Чорний Ворон – Микола Скляр (командир кавалерійського полку, другий помічник командира Кримського корпусу Повстанської Армії Нестора Махна, командир ударно-розвідувального загону Степової дивізії Костя Блакитного (серпень–жовтень 1920); Платон Петрович Черненко; Іван Якович Черноус; Віктор Чекірда;

Степовий, Блакитний – Пестушко Кость Юрійович (командир Середньодніпровської групи, Степової дивізії, Головний отаман Холодного Яру);

Зелений – Терпило Данило (військовий і громадський діяч; повстанський отаман (1918,1919));

Лютий – Черевик Ялисей Степанович (військовий діяч; командир 2-го Олександрійського полку, 1-го кінного полку Степової дивізії (1920), отаман повстанського загону «Сини ображених батьків» (1921–1922));

Чорний – Куреда Гаврило Тарасович (військовий діяч, повстанський отаман (1920–1922));

Солончак – (див. *Морозенко*);

Біда – Темний Сидір Іванович (військовий і громадський діяч; сотник пішої сотні Першого куреня Холодного Яру, член Холодноярського повстанкому);

Чорнота – Андрій (військовий діяч; повстанський отаман, командир кінної сотні полку гайдамаків Холодного Яру і холодноярської бригади (1920)).

У псевдоніміконі героїв роману «Холодний Яр» трапляються поодинокі найменування, утворені **шляхом видозміни справжнього іменування** носія: *Горліс* – **штучна деформація**: утинання кінцевої частини іменування; *Горський* – утинання кінцевої частини *Городянин* та початкової частини іменування *Лісовський*; *Юрій Горліс-Горський* – Юрій Городянин-Лісовський (див. *Залізник*);

Заміна апелятивної основи прізвища лексевою, пов'язаною з нею тематично: *Курка* – Орел Дмитро Володимирович (військовий діяч; матвіївський отаман, який підпорядковувався Холодноярській організації).

«Холодний Яр» мав у Галичині величезний успіх, особливо серед молоді. Імена холодноярців ставали псевдо молодих оунівців [2, с. 12]. Так, у «Словнику псевдонімів ОУН-УПА» зафіксовано такі псевда, як: *Залізник* (73 носії), *Гонта* (носієм був Тучкевич Василь – чл. ОУН), *Мамай* (5 носіїв), *Морозенко* (66 носіїв), *Орел* (112 носіїв), *Чорний Ворон* (2 носії), *Блакитний* (24 носії), *Степовий* (65 носіїв), *Зелений* (60 носіїв), *Лютий* (32 носії), *Чорний* (165 носіїв), *Біда* (2 носії), *Чорнота* (51 носій), *Курка* (1 носій – Ярмух Василь) [6].

Як і кожна власна назва, псевдонім виконує номінативну функцію. Проте у псевдонімії номінація має особливий езотеричний характер (пор. *езотеричний* – той, що містить внутрішній, глибинний або таємний, прихований сенс; прот. екзотеричний. Езотеричне знання – таємне вчення, відоме лише вузькому колу обраних осіб) [1, с. 255]. Отже, співвідношення імені і номінатора відоме лише посвяченим у таємницю, вузькому колу людей. Езотерична функція має різний ступінь вияву. Домінуючою вона є у громадсько-політичній псевдонімії. У неофіційному антропоніміконі учасників козацько-селянського революційного руху доби Української Держави та Української Народної Республіки

езотерична функція є основною, хоча на неї нерідко нашаровуються й додаткові функції. Серед додаткових функцій репрезентативними є характеристична, оцінна, експресивна та символічна.

Як вид антропоніма псевдоніми мають як спільні, так і диференційні ознаки з іншими одиницями пропріальної лексики (іменами, прізвищами, прізвиськами). З іменами та прізвищами спільність проявляється у використанні структурно-словотворчих моделей. Наприклад, «– Отаманенко – це ваш псевдонім? – звернувся він до Отаманенка. Той ствердно кивнув головою, хоча це було його прізвище.

- Звичайно псевдонім.

- А ваше, пане Залізник? – звернувся до мене. – Теж, певно, псевдонім?

- Ні, це моє справжнє прізвище» [2, с. 125].

А подібно прізвиськам, псевдоніми є вторинними, факультативними назвами, наділені значним характеристичним потенціалом.

Громадсько-політичні псевдоніми – це не тільки самоназви, більшість з них денотати отримували від оточення. Наприклад, «Хлопець був одним із тих старих партизанів, що від 1918 року більше прожили в лісах, ніж у хаті. Звали його всі Бугаєм, а справжнє прізвище нікого не цікавило. Він на цей немилозвучний псевдонім зовсім не ображався. Коли я запитав, чи це його прізвище, Бугай з усмішкою знизав ведмежими плечима і добродушно махнув рукою.

- Та ні! Це хлопці мене так прозвали. А мені що! Як Бугай, то Бугай, - аби большевиком не назвали» [2, с. 123].

При створенні псевдоніма враховуютьчя різні чинники: зовнішні риси, поведінка, характер, вікові особливості, уподобання, звички, бажання бути схожим на когось, ідейні переконання, національно-етнічні особливості, професійне спрямування тощо.

Через призму псевдоніма, завдяки закладеній в ньому особистісно чи соціально вагомої інформації або ж завдяки створенню метафорично-образної характеристики, відбувається презентація носія.

Мотиваційна база та семантична структура псевдонімів повстанських отаманів достатньо прозорі, їм властива експресія, колоритність, дотепність, емоційна забарвленість. Серед захисників Української Самостійної Соборної Держави панувала атмосфера фанатичного патріотизму, готовності пожертвувати своїм життям, що відобразилося в їхніх псевдонімах.

Отже, псевдонім – це різновид антропоніма з езотеричним змістом. Громадсько-політичні діячі ХХ століття використовували псевдоніми з метою конспірації. Використовуються такі вторинні назви – «позивні» й у ХХІ столітті, зокрема українськими воїнами АТО. Тому у подальших студіях доповнюватиметься тематична класифікація псевдонімікону з врахуванням динаміки сучасної соціокультурної комунікації в її зіставленні з розвитком самоназивання в попередні періоди історії національної мови.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 255.
2. Горліс-Горський Юрій Юрійович. Холодний Яр: Документальний роман / Юрій Юрійович Горліс-Горський. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2006. – 432 с.
3. Енциклопедія українознавства. 1996. Т.5. – С. 2117–2121.
4. Лесюк М. П. Псевда вояків Української Повстанської Армії / М. П. Лесюк // *Studia Sławistyczne 1; Nazewnictwo na pograniczach etniczno – jezykowych* – Białystok, 1999. – С. 117–184.
5. Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію / В. В. Німчук. – Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30–58.
6. Павликівська Н. Н. Словник псевдонімів ОУН-УПА / Н. М. Павликівська / [відп. Ред. чл.-кор. НАНУ, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України В. В. Німчук]. – Вінниця: Власюк, 2007. – 439 с.
7. Словник української мови. Т. 4. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 348.

8. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура антропоніміону української мови / М. М. Торчинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Філологічні науки. Випуск 15. Т.1. – Кам.- Подільський: Аксіома, 2007. – С. 146–150.

Павликивская Н. М. Неофициальный антропонимикон романа Юрия Горлис-Горского «Холодный Яр».

Аннотация

В статье рассматривается общественно-политическая псевдонимия на примере героев документального романа Юрия Горлис-Горского «Холодный Яр». Определены особенности, условия, цель, способы использования псевдонимов. Установлены их функциональные возможности и информационный потенциал. Проанализированы основные способы номинации в политической псевдонимии украинских повстанцев 20-х годов XX столетия.

Ключевые слова: проприальная лексика, псевдоним, способ номинации, *функции*, информативность.

Pavlykivska N. M. The unofficial pseudoanthroponyms of Yuri Horlis-Gorsky's novel «The Cold Ravine».

Summary

The article deals with social-politic pseudoanthroponyms of characters of Yuri Horlis-Gorsky's documental novel «The Cold Ravine». Pseudoanthroponyms as a form of proper names of people occupy an important place in anthroponym system of a national language. A definition of pseudoanthroponym and its time dimension is suggested. Theoretical principles of pseudoanthroponym's interpretation are substantiated.

The social-politic pseudoanthroponyms of the XX century are studied completely, but the pseudoanthroponyms of the 20 years need more study. This is what causes the relevance of this article, its object is secondary characters names from the novel «The Cold Ravine». In this novel, the pseudonymia of Ukrainian rebels is depicted complete. In this system names, various methods of nomination (such as using of existing nominative units, derivation, method of modification of character's real name) are used.

A pseudonym is the function of nominative as any proper name. But nomination in pseudoanthroponyms has special esoteric nature. A pseudonym has common and distinctive features with other anthroponym units.

In other articles we shall analyze modern Ukrainian pseudonymia of the XXI century, it will complement the thematic classification of pseudonyms in general.

Key words: proper lexis, pseudonym, method of nomination, functions, informing.

Наталія Павликівська

Доктор філологічних наук, професор

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Кафедра української мови

Завідувач кафедри української мови

м. Вінниця, вул. Острозького, 32

м. Вінниця, просп. Коцюбинського, буд. 11, кв. 200

Україна

21001

Дом. (0432) 61-73-30

Моб. 097-248-25-83

Ел. Пошта: Pavlikivska@i.ua

Очна участь у конференції (м. Львів) (ні)

Публікація у збірнику наукових праць «Актуальні проблеми філології та перекладознавства» (так) (Неофіційний антропонімікон роману Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр»).

Назва напрямку: Ономастика.

